

Piotr Górecki

Ksiądz Johannes Chrząszcz (1857–1928) – duszpasterz, człowiek nauki i pióra, badacz śląskich dziejów

Bibliotheca Nostra : śląski kwartalnik naukowy nr 1, 64-73

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**KSIĄDZ JOHANNES CHRZĄSZCZ (1857–1928)
– DUSZPASTERZ, CZŁOWIEK NAUKI I PIÓRA,
BADACZ ŚLĄSKICH DZIEJÓW**

Wprowadzenie¹

Na przełomie XIX i XX w. na Śląsku pojawiło się wiele wybitnych postaci zasłużonych dla rozwoju kultury umysłowej Śląska. Jedną z nich jest ks. Johannes Chrząszcz – kapłan, teolog, nauczyciel i historyk. Doskonale łączył on obowiązki duszpasterskie z działalnością badawczą przeszłości Śląska. Wieloletnie badania naukowe zaowocowały wydaniem wielu pozycji historycznych dotyczących przeszłości lokalnych społeczności i wspólnot. Dzieła te są szczególnie cenne, ponieważ wiele źródeł, z których korzystał ks. Chrząszcz, uległo zniszczeniu w czasie ostatniej wojny. Dlaczego osobie tej warto poświęcić uwagę? Dlatego, że badanie naszej przeszłości, uprawianie historii, to jedna z ważnych składowych kultury umysłowej, a uprawianie jej w pisanej formie jest specyficzną odmianą literatury. Gdyby prześledzić wydawane dzisiaj pozycje historyczne tylko pod względem wielkości nakładu, to książkom ks. Chrząszcza niejeden wydawca może dzisiaj pozazdrościć. Uprawianie historii w XIX i XX w. trafiało na bardzo podatny grunt czytelnicy. Miejscowa ludność z petyzmem chłonęła wiedzę o przeszłości małych ojczyzn, szczególnie o jej wielokulturowości, pobożności pokoleń minionych oraz ich wielonarodowego oblicza w jednym, chrześcijańskim polis.

Pragnę przybliżyć osobę oraz działalność pisarską ks. Johanna Chrząszcza. Jego otwartość na wszechstronny rozwój kultury na Górnym Śląsku zaowocowała zasiadaniem w licznych towarzystwach naukowych

¹ Artykuł został na nowo opracowany i poszerzony o dodatkowe kwestie dotyczące pracy duszpasterskiej i wydawniczej. Na jego powstanie złożył się krótki wstęp mojego autorstwa do drugiego, polskojęzycznego wydania książki J. Chrząszcza [Górecki, 2009, s. 7–13], Zastosowane uzupełnienia i ponowne opracowanie treści nadają mu prawo tekstu nowego i autorskiego.

i popularno-naukowych, których gremiom niejednokrotnie przewodził (Nowack, 1931, s. 285). Choć sam nie był związany ze środowiskiem akademickim, temu wszechstronnie wykształconemu kapłanowi kilkakrotnie proponowano prowadzenie wykładów akademickich na Wydziale Teologii Katolickiej we Wrocławiu (Dola, 1979, k. 346; Mandziuk, 1983, s. 216). Jego dzieła dowodzą ogromnej wiedzy i znajomości źródeł, a język ujawnia gruntowne wykształcenie. Pozycje wydawane w języku polskim zdradzają jego śląskie korzenie. Nigdy nie podpisywał się imieniem Jan, tylko zawsze niemiecką odmianą łacińskiej formy: Johannes. Za to w pisowni nazwiska wierny był jej oryginalnemu, polskiemu brzmieniu: Chrząszcz, czym zapewne doprowadzał urzędników do wybuchów negatywnych emocji (pod koniec XIX w. powszechnie niemczano pisownię polskich nazwisk). Nie tylko jego imię i nazwisko, ale i pozostawione przez niego dzieła świadczą o wyznawaniu przez niego i kultywowaniu wielokulturowości Śląska.

1. Młodość i posługa wikariuszowska

Ks. Johannes Chrząszcz urodził się 27 kwietnia 1857 r. w chłopskiej rodzinie Józefa i Marianny z domu Hupka w Mionowie k. Głogówka (Chrząszcz, 1928, s. 106; Nowack, 1931, s. 281). Do szkoły podstawowej i do parafialnego kościoła uczęszczał do Wierzchu. Od dzieciństwa wykazywał zainteresowania humanistyczne. Duży wpływ na chłopca miał sąsiad Chrząszczów, chłop Ignacy Dziadek. Był on człowiekiem – jak na tamte czasy – wykształconym, właścicielem sporej biblioteki, autorem bajek i kilku sztuk dla dzieci, wreszcie posłem do Pruskiego Zgromadzenia Narodowego (pierwszej konstytuandy) w Berlinie, obradującego od maja do grudnia 1848 r. (Szyndzielorz, 2006, s. 34). Razem z ks. Józefem Szafrankiem bronił w Parlamencie prawa do używania języka polskiego przez Górnoślązaków. On też jako pierwszy wystąpił z żądaniem poprawy położenia górników i ograniczenia ciężarów chłopskich. Stary wiarus dobrze znał język łaciński i z pamięci deklamował liczne passusy z literatury pięknej. Mały Johannes lubił słuchać jego opowieści, nabywając szczególnego upodobania do historii.

Na duże zdolności chłopca zwrócił uwagę inspektor szkolny Kadlubetz pochodzący z Nowego Browińca. Razem z księdzem Massorzem poradzili matce, aby wysłała syna na naukę do gimnazjum, a potem na studia. Zdolnego chłopca przeniesiono do wyższej klasy chłopców w Głogówku, przygotowującej do nauki gimnazjalnej. Od 1871 r. młody Johannes uczył się w gimnazjum w Głubczycach, a od 1873 r. w Niższym Seminarium Duchownym i równocześnie w Gimnazjum św. Macieja (St. Matthias-Gymnasium) we Wrocławiu. Po zamknięciu gimnazjum, na skutek walki bismarckowskiego aparatu państwa z Kościołem, kontynuował naukę w gimnazjum w Opolu, wieńcząc ją maturą w 1877 r. (Nowack, 1931, s. 281–282). Ponow-

nie wrócił do Wrocławia i rozpoczął trzyletnie studia teologiczne z teologii katolickiej na funkcjonującym od 1811 r. Universitas litterarum Vratislaviensis (znanym od 1911 r. jako Schlesische Friedrich-Wilhelm-Universität) (Schmidt, 1999, s. 47–48). Kiedy kierunek teologii katolickiej został w czasie walki państwa z Kościołem (*kulturkampf*) zamknięty, młody teolog udał się w 1880 r. do Pragi. Tam też 15 lipca 1881 r., w katedrze św. Wita, otrzymał święcenia kapłańskie. Udzielił mu ich praski biskup pomocniczy Prucha (Nowack, 1931, s. 282). Biskup Heinrich Foerster z Wrocławia przebywał wówczas na wygnaniu w Javorniku, gdzie zmarł 20 października 1881 r. (Nowack, 1939, s. 146).

Dla młodego kapłana, pełnego naukowej pasji, życie na ówczesnym Śląsku nie było łatwe. Był to co prawda schyłek okresu walki aparatu państwa z Kościołem, ale wciąż wiele parafii pozostawało nieobsadzonych. Nowy biskup wrocławski Robert Herzog, urzędujący w diecezji od 1882 r., czynił wiele starań, aby usunąć proboszczów państwowych, którzy bez zgody biskupa objęli stanowiska. Ks. Chrząszcz początkowo przebywał u hrabiego Strachwitza w Chróście Opolskiej. Tam też pełnił funkcję kapelana zamkowego i gubernera syna hrabiego. Dodatkowo w parafii sprawował nabożeństwa i udzielał sakramentów. Po załagodzeniu antykościelnego kursu do parafii powrócił proboszcz, a ks. Chrząszcz, bez dekretu, udał się do Rudy, gdzie przy kościele Matki Boskiej Różańcowej (dawnej stacji duszpasterskiej jezuitów) wspierał w duszpasterstwie tamtejszego kuratusa, ks. Teophila Schöneicha (Ratka, 2000, s. 107, 110; Mandziuk, 1983, s. 216). Ówczesna Ruda, razem z pobliskimi Kuźnica, Zaborzem i Porembą, należała do dużej i rozległej parafii w Biskupicach. Potrzeby duszpasterskie wspólnoty były duże. Po śmierci ks. proboszcza Karla Pressfreunda parafia – jak wiele innych – pozostawała nieobsadzona. Liczba wiernych przekraczała grubo ponad 20 tys. W pobliskim Zaborzu ks. Schöneich czynił starania o budowę nowego kościoła, liczba wiernych wkrótce przekroczyła tam 14 tysięcy. Ks. Johannes Chrząszcz pomagał przy kościele w Rudzie oraz przy kaplicach w rudzkich koloniach robotniczych. Przez rok doświadczał klimatu i potrzeb wielkoprzemysłowych wspólnot (Nowack, 1931, s. 283; Górecki, 2010, s. 160–165).

2. Katecheta w gliwickim gimnazjum, pyskowicki proboszcz i społecznik

Od 18 stycznia 1883 r. ks. Chrząszcz pracował w Królewskim Gimnazjum w Gliwicach przy dawnym kościele reformackim (obecnie redemptorystów). Początkowo zlecono mu stanowisko katechety, ale już od 5 września 1885 r. łączył to stanowisko z prowadzeniem zajęć z języka polskiego (Nietzsche, 2011, s. 406–407). Oprócz pracy dydaktycznej kontynuował studia, pisząc pracę doktorską z teologii: *De Evangelio secundum Haebreos*. W październiku 1888 r. złożył pomyślnie egzaminy doktorskie. Obroniony przez

niego doktorat był pierwszym przyznany przez tę uczelnię z teologii po 25-letniej przerwie (Ogrodziński 1937, s. 476). W listopadzie 1890 r. otrzymał dekret na proboszcza parafii św. Mikołaja w Pyskowicach, w której przyszło mu posługiwać przez kolejne 37 lat życia (Nowack, 1931, s. 283). Do kwietnia łączył jeszcze obowiązki proboszcza i nauczyciela w gliwickim gimnazjum. Sam wspominał, że okres ten wymagał od niego wiele wysiłku i zaangażowania, dlatego zrezygnował z posady gimnazjalnego katechety. Jako proboszcz pozostał w zażyłych kontaktach ze szkołą. W 1893 r. był jednym z inicjatorów zawiązania Związku Zbiorczego na rzecz Konwikt (Convictsammelverein) (Nowack, 1939, s. 148–149). Ta inicjatywa gliwickiego duchowieństwa zaowocowała budową konwikt biskupiego dla chłopców przy dzisiejszej ul. Wieczorka. Uczniowie (szczególnie spoza Gliwic) znajdowali tanią stancję na czas nauki w Katolickim Gimnazjum Królewskim. Jednocześnie placówka prowadziła działalność formacyjną, stając się kuźnicą przyszłych powołań kapłańskich. Ks. Chrząszcz był skarbnikiem stowarzyszenia. W 1900 r. zebrano wystarczającą sumę i rok później rozpoczęto budowę, a już w listopadzie 1903 r. odbyło się uroczyste poświęcenie Konwikt św. Józefa, który dał zamieszkanie 150 uczniom – we wcześniejszym okresie korzystało z niego 115 chłopców (Nowack, 1931, s. 284). Komitet przekształcono w Związek Zbiorczy na rzecz Utrzymania Konwikt (Sammel-Verein zur Erhaltung des St. Josef-Convict in Gleiwitz). Na jego czele stał najczęściej dziekan dekanatu gliwickiego, a czasochłonną pracę kasjera nadal przez lata prowadził ks. Chrząszcz. W 1918 r. związek przekształcono w Związek Przyjaciół Albertinum, który patronował budowie nowego gmachu konwikt w latach trzydziestych ubiegłego wieku (Rosenbaum, 2013, s. 118–120).

Swoich pyskowickich parafian nowy proboszcz ujął łagodnością i opanowaniem. Patronował gruntownemu remontowi kościoła (tynkowanie, instalacja elektryczności, zakup nowych dzwonów itp.), plebanii i budynków probostwa. Aktywnie włączał się we wszelkie akcje społeczne, opiekując się biednymi, dbając o doksztalcenie rolników i wspierając rozwój rzemiosła (Mandziuk, 1983, s. 216; Górecki, 2009, s. 9). Pomagał w dziele budowy nowej szkoły powszechnej, czynnie wspierał działające od 1849 r. pyskowickie Królewskie Seminarium Nauczycielskie. Zdawał sobie sprawę z siły słowa pisanego, dlatego angażował się w działania lokalnej gazety „Peiskretschamer Stadtblatt”. Brał udział w życiu politycznym. W 1907 r., z ramienia partii Centrum (zastępując niekandydującego hrabiego Franza von Bellestrema), kandydował do Reichstagu. Przegrał nieznacznie w drugiej turze z ks. Theodorem Jankowskim, proboszczem z Kotorza z opcji pro-polskiej (Nowack, 1931, s. 284). Przez wiele lat pełnił funkcję członka Rady Miasta Pyskowice. Włodarze miasta docenili jego wieloletnią działalność duszpasterską i w szerokim rozumieniu działalność społeczno-kulturalną, nadając mu godność honorowego obywatela miasta.

3. Działalność naukowa i literacka

Największą pasją ks. Chrząszcza była historia Górnego Śląska. Na kanwie panującej wówczas w historiografii erudycyjnej metody źródłoznawczej podejmował badania nad lokalną historią, rzetelnie opracowując dostępne mu archiwalia różnej proveniencji. Jego osiągnięcia były tak znaczące, że Uniwersytet Wrocławski kilkakrotnie proponował wiejskiemu proboszczowi – jak sam siebie określał – prowadzenie wykładów. W 1904 r. z udziałem ks. Chrząszcza opracowano statut dla *Górnośląskiego Towarzystwa Historycznego* (*Oberschleisischer Geschichtsverein*) z siedzibą w Opolu (Nowack, 1931, s. 285; Mandziuk, 1983, s. 216). Towarzystwo, propagujące wiedzę o przeszłości śląskiej ojczyzny, wydawało pismo: „*Oberschleisische Heimat. Zeitschrift des Oberschlesischen Geschichtsvereins*”. Ks. Chrząszcz piastował przez lata stanowisko zastępcy redaktora naczelnego, a od 1913 r. – po śmierci Oscara Wilperta – redaktora naczelnego, pełniąc równocześnie funkcję prezesa towarzystwa. Razem z prawnikiem Arthurem Schillerem oraz nauczycielem gimnazjalnym Benno Nietschem, przy wydatnym wsparciu materialnym hrabiego Franza von Bellestrema, współzakładał w 1905 r. Muzeum Górnośląskie w Gliwicach. Początkowo nosiło ono nazwę: *Oberschlesisches Museum für Kunst und Kunstgewerbe*, później zaś *Oberschlesisches Museum*. Placówka, dla której ks. Chrząszcz 22 marca 1905 r. opracował statut, dawała możliwość wszechstronnego poznania przeszłości małej ojczyzny od czasów prehistorycznych, poprzez średniowiecze do czasów współczesnego i gwałtownego rozwoju industrialnego Śląska (Nowack, 1931, s. 284).

Ks. Johannes Chrząszcz kochał pracę w ciszy miejskich i parafialnych archiwów. Do badań nad dziejami Górnego Śląska zachęcił go ks. Augustyn Weltzel proboszcz z Tworkowa, w tamtym czasie najwybitniejszy znawca dziejów regionu, zwany Śląskim Tacytem (Ogrodziński, 1937, s. 476). Rzetelnie prowadzone studia nad źródłami zaowocowały wydaniem licznych publikacji. Ze sporej liczby napisanych przez ks. Chrząszcza monografi warto wymienić historie górnośląskich miast: Prudnika, Białej Prudnickiej, Krapkowic, Pyskowic i Toszka oraz rodzinnej miejscowości: Wierzchu. Był autorem historii wielu kościołów i klasztorów (przykładowo ojców bonifratrów w Pilchowicach) oraz historii podgliwickich parafii (Brzezinki i Kozłowa, Łabęd, Rachowic, Sierakowic, Łączy i Bojszowa oraz Szobiszowic). Publikował artykuły w piśmie przez siebie redagowanym, a także w „*Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens*”, „*Oberschlesien*” i „*Schlesische Pastorallblatt*”. Materiały do badań czerpał nie tylko z archiwów, ale także z codziennej prasy oraz podań i opowieści mieszkańców. Cenił księgi metrykalne jako bezcenne źródło w badaniach naukowych. W przypadku ksiąg metrykalnych z dekanatów toszeckiego i pyskowickiego wskazał na pozostawione na okładkach lub na pierwszych stronach ksiąg zapisy kronikarskie dawnych proboszczów, dotyczące okresu reformacji, kontrre-

formacji i powrotu parafii do katolicyzmu. Można powiedzieć, że zapiski te są początkiem pisanej historii tutejszych parafii. Wiele z tych zapisków księża prowadzili w języku czeskim lub niemieckim, a nawet w języku polskim, w jego śląskiej odmianie fonetycznej. Dorobek naukowy ks. Chrząszcza liczy 161 pozycji: druków zwartych i artykułów naukowych (Szramek, 1929, s. 258–261; Ogrodziński, 1965, s. 320; Mandziuk, 1983, s. 217–221). Wydawał swoje prace w języku polskim i niemieckim. Po polsku publikował modlitewniki i broszury o charakterze popularno-naukowym i skierowane do szerszego kręgu odbiorców, głównie prostych wiernych (Ogrodziński, 1965, s. 206–207). W języku niemieckim pisał prace naukowe, skierowane do mówiącego po niemiecku śląskiego środowiska naukowego.

Trudno wskazać, która pozycja naukowa jest największym dziełem pyskowskiego proboszcza. Myślę, że pod względem wielkości nakładu i prowadzonej publicznie krytycznej polemiki (sam Lambert Schulte napisał krytyczną recenzję liczącą 18 stron) jest nią krótka historia Kościoła na Śląsku: *Kirchengeschichte Schlesiens für Schule und Haus* (Nowack, 1931, s. 286). Z pozycji tej korzystano w wielu gimnazjach katolickich, a także chętnie czytano ją w domach. Dwukrotnie wydał ks. Chrząszcz historię Pyskowic i Toszka; po raz pierwszy w 1900 r., a następnie na krótko przed śmiercią w 1927 r. Autor z doskonałym znanstwem przeszłości obu miast prowadził swobodny tok wyводу na temat ich historii. Blisko czterdziestoletni pobyt proboszcza w pyskowskiej parafii przyniósł wiele zmian na scenie politycznej i gospodarczej. Jak wytrawny kronikarz wykorzystał swoje wspomnienia i poczynione przez lata zapiski – do drugiego, poszerzonego wydania książki, zapraszając do współpracy prorektora Franza Tschaudera. Pyskowsicki nauczyciel podał stan gospodarczo-społeczny ówczesnych Pyskowic. Wieloletniemu kierownikowi biblioteki miejskiej, nauczycielowi i dyrygentowi Związku Śpiewaczego w Toszku – Richardowi Kosubkowi, ks. Chrząszcz powierzył opracowanie dziejów Toszka za lata 1900–1927. Poszerzenie książki znacznie ją wzbogaciło, dając szczególnie cenny zapis historii lat międzywojennych. W treści daje się zauważyć metaforyczny namysł autora nad historią i przeżywaną codziennością. Stary kapłan z szacunkiem i zrozumieniem opisywał dzieje niekatolickich wspólnot religijnych, prezentując głęboko ekumeniczną postawę. Z wielkim niepokojem śledził ówczesną sytuację polityczną i gospodarczą. Jako kapłan i duszpasterz starał się unikać skrajnych rozwiązań. Opisuując czasy wielkiej wojny (lata 1914–1918) tłumaczył, jak straszna może być wojna i jak wielkim dobrem jest pokój, który służy dobrobytowi mieszkańców. Z przerażeniem śledził powojenne przemiany, a szczególnie okres inflacji z lat 1922–1923. Na kartach kroniki odnotowywał przypadki, kiedy to bogate i szanowane rodziny stawały się w kilka miesięcy żebrakami, a spekulanci, wykorzystując okres gospodarczych niepokojów, dorabiali się na ludzkiej krzywdzie fortun. Napisane w książce słowa: „Od teraz trzeba zacząć wszystko od

początku”, można uznać za jego życiowe motto oraz sposób prawdziwie chrześcijańskiego – nie bez obaw – zmagania się z codziennością (Chrząszcz, 2009, s. 199; Górecki, 2009, s. 11). Może dlatego ks. Chrząszcz, Polak z urodzenia, Niemiec z wyboru, stał się gorącym zwolennikiem pozostania Górnego Śląska w granicach Niemiec. Jako historyk kochał to co stare, a to co nowe przyjmował z wielką rezerwą. Nigdy nie wstydził się swoich polskich korzeni. I może dlatego do końca życia nie zmienił pisowni swojego nazwiska z charakterystycznym „rz” i „ą”.

Ks. Chrząszcz był poliglotą. Dobrze znał języki: niemiecki, polski, czeski, łaciński, grecki i hebrajski. Za jego wszechstronne zaangażowanie i udział w życiu społeczno-religijnym władze kościelne uhonorowały go godnością dziekana dekanatu pyskowskiego i radcy duchownego. W siedemdziesiątą rocznicę swoich urodzin otrzymał od władz rejencji opolskiej dar pieniężny w wysokości 1000 marek na dalsze badania naukowe. Pieniądze te przekazał Towarzystwu Historycznemu. Pyskowskie władze miejskie podarowały kapłanowi jego portret, namalowany przez Lucasa Mrzygloda, który jubilat przekazał gliwickiemu muzeum. Z tej również okazji jubilat opublikował swoje wspomnienia (Chrząszcz, 1928, s. 106–115). W październiku 1927 r. przeszedł zawał serca. Postępującej chorobie towarzyszyła ostra niewydolność nerek. Ze słowami „O mein Jesus, Barmherzigkeit” odszedł po nagrodę do Pana 26 lutego 1928 r. o godz. 13.30. Jego ciało złożono w grobie na cmentarzu przy kaplicy św. Stanisława w Pyskowicach 1 marca 1928 r. (Nowack, 1939, s. 153; Nowack, 1931, s. 288).

Krótkie podsumowanie

Postać pyskowskiego proboszcza, po prawie stu latach od jego śmierci, nadal budzi zainteresowanie lokalnych badaczy dziejów śląska. Pozostawione przez niego prace naukowe przybliżają nie tylko historię małych ojczyzn, ale także chronią od zapomnienia ludzi tamtych czasów, którzy – jak ks. Chrząszcz – owocnie służyli Bogu i lokalnej społeczności. Doceniając siłę słowa pisanego, w takiej formie docierał do szerszego kręgu odbiorców, publikując prace z przeszłości regionu. Nie stronił od wydawania podręczników do historii Kościoła, modlitewników i krótkich przewodników, chociażby dla bierzmowanej młodzieży, pamiętając o tym, że najpierw był duszpasterzem, szczerze oddanym Bogu i wiernym. Sam oddany nauce otwierał możliwości edukacji kolejnym pokoleniom, angażując się w liczne fundacje na rzecz uczącej się młodzieży. Pragnąc ocalić od zniszczenia materialne dowody przeszłości, współtworzył Górnośląskie Muzeum w Gliwicach. Dorobek jego życia jest ważną składową kulturę umysłowej Śląska (Pluta, 1975, s. 217–218). Trudno ją sobie wyobrazić bez naukowej działalności i wydawniczej pasji pyskowskiego proboszcza przełomu minionych wieków.

Bibliografia podmiotowa**A. Ważniejsze pozycje naukowe.**

- Chrząszcz, J. (1891). *Die schlesische Landesheilige (Hyacinth, Ceslaus und Bronislawa)*. Breslau: G. P. Aderholz.
- Chrząszcz, J. (1896). Die Töpferinnung in der Stadt Peiskretscham O/S. Ein Beitrag zur Geschichte des einheimischen Handwerks. *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens*, 30, 225–237.
- Chrząszcz, J. (1900). *Geschichte der Städte Peiskretscham und Tost sowie des Toster Kreises in Oberschlesien*. Peiskretscham: G. Palla.
- Chrząszcz, J. (1927). *Geschichte der Städte Peiskretscham und Tost sowie des Toster Kreises in Oberschlesien* (2. verb. und erw. Aufl.). Peiskretscham: Pallas-Druckerei u. Verl.-Anst.
- Chrząszcz, J. (1900). Geschichte der Toster Burg und Herrschaft Tost-Peiskretscham bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts. Cz. 1. *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens*, 34, 181–196.
- Chrząszcz, J. (1901). Geschichte der Toster Burg und Herrschaft Tost-Peiskretscham bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts. Cz. 2. *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens*, 35, 218–240.
- Chrząszcz, J. (1902). Der Prediger Jan Franconius in Peiskretscham. Eine Eheverabredung und ein Testament 1656–1665. *Zeitschrift für schlesische Kirchengeschichte*, 36, 451–454.
- Chrząszcz, J. (1902). *Historia parafii św. Barbary w Królewskiej Hucie*. Królewska Huta: Drukarnia św. Jacka.
- Chrząszcz, J. (1902/1903). Die Tuchmacher in Peiskretscham. Ein Beitrag zur Geschichte des Handwerks in Oberschlesien. *Oberschlesien*, 1(7), 383–403.
- Chrząszcz, J. (1904). *Geschichte der unter Rachowitz vereinigten Pfarreien von Rachowitz, Schierakowitz, Boitschow und Latscha*. Gleiwitz: F. Feldhuss.
- Chrząszcz, J. (1906/1907). Gesellentaufe. Przemianek. *Oberschlesien*, 5(7), 443–446.
- Chrząszcz, J. (1907). Geschichte der Pfarrei Wischnitz bis zum Jahre 1678. *Oberschlesische Heimat*, 3, 181–193.
- Chrząszcz, J. (1908). *Kirchengeschichte Schlesiens für Schule und Haus*. Breslau: G. P. Aderholz.
- Chrząszcz, J. (1912). *Geschichte der Stadt Neustadt in Oberschlesien*. Neustadt: Magistrat.
- Chrząszcz, J. (1912/1913). Das Pazifikale von Peiskretscham. *Oberschlesien*, 11(7), 221–222.
- Chrząszcz, J. (1914). *Festschrift zum hundertjährigen Jubiläum des Klosters der Barmherzigen Brüder zu Pilchowitz*. Breslau: Schlesische Volkszeitung.
- Chrząszcz, J. (1918/1919). Die ältesten Taufeintragungen in dem Taufbuch von Ziementitz (Krs. Gleiwitz). *Oberschlesien*, 17(1), 9–14.
- Chrząszcz, J. (1926). *Geschichte der Stadt Zülz in Oberschlesien*. Zülz: Magistrat.
- Chrząszcz, J. (1928). Zum siebzigsten Geburtstag. Einige Erinnerungen. *Heimat-Kalender für den Kreis Tost-Gleiwitz*, 1, 106–115.

- Chrząszcz, J. (1932). *Geschichte der Stadt Krappitz in Oberschlesien*. Breslau: Nischkowsky.
- Chrząszcz, J. (1994). *Historia miast Pyskowice i Toszek*. Tłum. M. Hepa. Pyskowice, Gliwice: Wydawn. Wokół nas.
- Chrząszcz, J. (2009). *Historia miast Pyskowice i Toszek*. Tłum. M. Hepa (Wyd. 2). Gliwice: Epigraf Jan Kalnik, Teresa Kalnik.
- B. Modlitewniki**
- Chrząszcz, J. (1908). *Jezus, Maryja, Józef moi niebiescy towarzysze w życiu i śmierci. Książka do nabożeństwa dla wygody chrześcijan-katolików z dodatkiem pieśni* (Wyd. nowe, powiększ.). Warszawa-Wimperk: Zakład katol. wydawnictw i drukarnia J. Steinbrenera „Marya wspomnienia”.
- Chrząszcz, J. (1913). *Duchowna pielgrzymka do Lourdes. Historia miejsca cudownego w Lourdes oraz dziewięciodniowa pielgrzymka duchowna w Lourdes na cześć Najświętszej Maryi Panny* (Wyd. 2). Góra św. Anny: Wydawn. Dzieł Katolickich Michała Rogiera.
- Chrząszcz, J. (1926). *Książeczka Jubileuszowa na wielki jubileusz Roku Pańskiego 1926, zawierająca naukę o wielkim odpuszczeniu jubileuszowym i stosowne modlitwy do dostąpienia tegoż odpustu*. Góra św. Anny: Wydawn. Dzieł katolickich Michała Rogiera.

Bibliografia przedmiotowa

- Dola, K. (1979). Chrząszcz Jan. W: R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz (red.), *Encyklopedia katolicka*. T. 3 (k. 346). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Górecki, P. (2009). Dziewiętnasto- i dwudziestowieczne wydarzenia na Górnym Śląsku w twórczości pisarskiej ks. Johanna Chrząszcza. Wprowadzenie do drugiego polskiego wydania książki „Historia miast Pyskowice i Toszek”. W: J. Chrząszcz, *Historia miast Pyskowice i Toszek*. Tł. M. Hepa (Wyd. 2, s. 7–13). Gliwice: Epigraf Jan Kalnik, Teresa Kalnik.
- Górecki, P. (2010). Historia budowy świątyni i powstania parafii pw. św. Franciszka w Zaborzu. *Kroniki Miasta Zabrze*, 2(19), 159–182.
- Mandziuk, J. (1983). Chrząszcz Jan. W: L. Grzebień (red.), *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*. T. 5 (s. 216–221). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Nietsche, B. (2011). *Historia miasta Gliwice*. Tł. S. Rosenbaum. Gliwice: Muzeum w Gliwicach.
- Nowack, A. (1931). Dem Andenken an Dr. Johannes Chrząszcz. *Der Oberschlesier*, 13(5), 281–287.
- Nowack, A. (1939). *Lebensbilder schlesischer Priester*. Breslau: Borgmeyer.
- Ogrodziński, W. (1937). Chrząszcz Jan. W: W. Konopczyński (red.), *Polski słownik biograficzny*. T. 3 (s. 476). Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Ogrodziński W. (1965). *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*. Katowice: Wydawn. Śląsk.

- Pluta, J. (1975). Wkład duchowieństwa pochodzącego ze Śląska Górnego i Cieszyńskiego w nauki teologiczne. *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*, 8, 199–258.
- Ratka, A. (2000). *Kościół Matki Boskiej Różańcowej w Rudzie Śląskiej. Od rezydencji jezuickiej do kuracji i parafii*. Ruda Śląska: Towarzystwo Przyjaciół Rudy Śląskiej, Parafia Matki Boskiej Różańcowej.
- Rosenbaum, S. (2013). Parafia Wszystkich Świętych od schyłku ery Bismarcka po koniec Trzeciej rzeszy (1885–1945). W: S. Rosenbaum, B. Tracz (red.), *Omnium Sanctorum. Kościół i parafia Wszystkich Świętych w Gliwicach* (s. 118–120). Gliwice: Muzeum.
- Schmidt, J. (1999). Johannes Chrzęszcz. *Zeszyty Gliwickie*, 22, 47–53.
- Szramek, E. (1929). Ks. dr Jan Chrzęszcz. Wspomnienie pośmiertne. *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku*, 1, 258–261.
- Szyndzielorz, A. (2006). Ks. Johannes Chrzęszcz – historyk z Mionowa. Johannes Chrzęszcz – der schlesische Historiker aus Polnisch-Müllmen. *Zeszyty Eichendorfa. Eichendorf-Hefte*, 14, 34–39.
- Szyndzielorz, A. (2009). Ks. Johannes Chrzęszcz. Pobrane 14 maja 2015, z <http://glogowek-online.pl/component/content/category/8-sylwetki.html>.
- Unsere Toten (1928). *Volk und Heimat*, 5, 34.

Piotr Górecki

Priest Johannes Chrzęszcz (1857-1928) – pastor, scholar and writer, researcher of the Silesian history

Summary

Father Johannes Chrzęszcz occupies a special place in the Silesian historiography of the late 19th and early 20th century. He perfectly combined his pastoral duties with research on the history of Silesia. Many years of research resulted in the publication of various historical works concerning the histories of local communities. The author brings the figure, socio-cultural activities and writings of Father Johannes Chrzęszcz to the forefront. From the Father's vast legacy containing 161 works, the author selects only the most relevant positions. The most valuable ones are the historical academic positions written in German. A comprehensive knowledge and excellent sources can be appreciated in these works. As a teacher of the Polish language he published prayers and spiritual literature in his mother tongue. Father Chrzęszcz is an important figure in the history of Silesian intellectual culture.

Keywords: Father Johannes Chrzęszcz, Silesian historiography of 19th and 20th century, history of Church in Silesia, history of Silesia in 19th and 20th.